

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

ДЕВІАНТНІСТЬ ДОБИ ГЛОБАЛІЗМУ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

DEVIANCY IN THE TIME OF GLOBALISM: SOME THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS

Розглядаються окремі аспекти впливу глобалізації на розвиток соціокультурної сфери та процес формування особистості. Аналізується ступінь впливу глобалізаційних тенденцій на девіантну поведінку, феномен «нівелювання ідентичності» та його значущість у процесі формування девіантної свідомості й девіантної поведінки. Глобальна девіантність осмислюється як специфічне соціальне явище XXI століття.

Ключові слова: культура, глобалізація, глобальна культура, девіантна поведінка, нівелювання ідентичності, глобальна девіантність.

Рассматриваются отдельные аспекты влияния глобализации на развитие социокультурной сферы и процесс формирования личности. Анализируется степень влияния глобализационных тенденций на девиантное поведение, феномен «нивелирования идентичности» и его влияние на процесс формирования девиантного

сознания и девиантного поведения. Глобальная девиантность осмысляется как специфическое социальное явление XXI столетия.

Ключевые слова: культура, глобализация, глобальная культура, девиантное поведение, нивелирование идентичности, глобальная девиантность.

The article deals with some aspects of the influence of globalization on the development of the sociocultural sphere and the process of personality formation. The degree of influence of globalization trends on deviant behavior, phenomenon of "leveling of identity" and its influence on the process of deviant consciousness and deviant behavior formation have been analyzed. Global deviance is interpreted as a specific social phenomenon of the 21st century.

Key words: culture, globalization, global culture, deviant behavior, leveling of identity, global deviance.

УДК 316.758

Бороденко О.В.

к.філос.н., старший викладач кафедри соціології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Проблемам культурної глобалізації присвячена протягом останніх двох десятиліть велика кількість монографій і наукових публікацій у соціологічних часописах. Глобалізаційний дискурс традиційно супроводжується палкими емоційними суперечками, дискусіями та різким розмежуванням дослідників на протилежні табори. У науковій літературі висвітлюються економічні, соціальні, політичні, демографічні й культурні аспекти глобалізації. Водночас існує велике поле досліджень, яке на сьогодні розроблене недостатньо. Це питання впливу глобалізації на формування й поширення девіацій у суспільствах різного типу. Вказана проблематика часто-густо висвітлюється односторонньо; автори публікацій вдовольняються констатуванням фактів, не заглиблюючись у вивчення причин поширення девіацій. Окрім того, досі відсутня чітка диференціація між поняттями «глобалізація», «глобалізм», «глобальний» тощо, що значно ускладнює соціологічний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу культурно-глобалізаційних тенденцій на процес формування цін-

нісно-нормативної системи особистості та поширення девіацій у глобальному соціумі висвітлюються в працях впливових західних соціологів, таких як А. Аппадурі, З. Бауман, У. Бек, П. Бергер, Е. Гідденс, Т. Лукман, Е. Сміт.

У праці С. Бенхабіб «Амбіції культури. Рівність і різноманіття в глобальному еру» (2002 р.) звертається увага на об'єктивну суперечливість такого явища, як культура. Головним завданням культури, на думку дослідника, є формування системи орієнтирів, яка дала б змогу людині визначити своє місце у світі та ідентифікувати себе з тією чи іншою соціальною спільністю. Саме ціннісно-орієнтаційний аспект культури, її спрямованість на формування системи цінностей індивіда виходить на перший план в епоху глобальності.

Вплив глобалізації на окремі сфери культурного життя соціуму та формування особистості вивчається багатьма західними науковцями. Так, наприклад, Дж. Брукс та Е. Нормор, загалом позитивно ставлячись до проявів глобалізації, показали її дію в сучасній освіті. Я. Гілінський, охарактеризувавши явище *глокальної освіченості* («Educational Leadership and

Globalization: Literacy for a Glocal Perspective», 2010 р.), тривалий час вивчає проблематику формування девіацій як явища, зумовленого глобалізаційними тенденціями [1].

Проблемі впливу глобалізаційних процесів на культуру та формування особистості в сучасному світі присвятили увагу українські вчені Н. Біленька, О. Білоус, М. Дідківський, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, А. Рум'янцев та деякі інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення впливу так званої глобальної культури, яка активно формується в наш час у масштабах планети, на формування девіацій різного типу. На нашу думку, це питання найбільш доцільно розглядати через аналіз впливу культурної глобалізації на цінності та ціннісні орієнтації окремих індивідів і соціальних спільнот. Для досягнення мети дослідження необхідно виконати такі завдання: 1) на основі порівняння сучасних концепцій культурної глобалізації виокремити основні теоретико-методологічні позиції стосовно впливу глобалізації на культуру та ієрархії цінностей; 2) показати, що саме втручання глобальних трендів у свідомість сучасної людини формує передумови для специфічного соціального явища XXI століття – *глобальної девіантності*.

У роботі використано методику компаративістських досліджень, зокрема методи зіставлення, узагальнення, класифікації, аналізу наукового тексту. Використовуються також елементи вторинного соціологічного аналізу – в аналізі результатів емпіричних досліджень соціологічних проектів World Values Survey (WVS) та European Values Survey (EVS).

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час (і про це пишуть багато науковців, експертів, журналістів) відбувається інтенсивна *глобалізація різних форм девіантності*: наркотизму (drugs traffic), організованої злочинності (у тому числі торгівлі зброєю), тероризму, проституції (prostitutes traffic), торгівлі людьми (human trafficking). З твердженням про те, що цей процес має закономірний характер, оскільки девіантність (її структура, масштаби, динаміка) залежить від економічних, політичних, соціальних, демографічних та інших факторів [1, с. 8], можна погодитись лише частково. Таке твердження було б справедливим, якби не брати до уваги визначальний фактор впливу глобалізаційних тенденцій – культурний.

У працях сучасних дослідників досить часто можна зустріти поняття «глобальна культура». У чому полягає його зміст?

Звернемось до висновків А. Аппадурі. За його концепцією, глобальна культура конструюється на основі взаємодії п'яти просторів: етнопростору (етноскейп); простору, який формують ЗМІ (медіаскейп); простору, створеного різними технологіями (техноскейп); фі-

нансового простору (фінансскейп); простору, формованого державними й партійними ідеологіями (ідеоскейп). Останньому автор надає ключове значення, оскільки в наш час надзвичайно вагому роль відіграють фантазія та уява, які є більш важливими, ніж політика й фінанси; вони є своєрідною *проекцією в майбутнє*, формують глобальний соціальний мегапростір [2].

Британський соціолог Е. Сміт визначає культуру як колективний спосіб життя, складний симбіоз релігійних вірувань, переконань, символів, стилів, цінностей. Учений доводить, що культура має *конвенціональний характер*, тобто так звана світова культура є лише мозаїкою окремих локальних культур, що відповідають певному соціальному простору й часу, особливостям буття певних етносів і націй. Е. Сміт наголошує на абсурдності самого терміна «глобальна культура», оскільки це явище позаісторичне, не має власної пам'яті [3, с. 171]. Окрім того, глобальна культура не має своєї сакральної території розвитку, не відображає жодної ідентичності.

Е. Сміт також зауважує: «Глобальна культура не має часу. <...> Штучна й стандартизована універсальна культура не має історичної основи, ритму розвитку, відчуття часу та послідовності. Безконтекстна й безчасова, ця штучна глобальна культура може вдаватися до минулого з ілюстративною метою або прагматично використовувати мотиви з конкретного минулого з еkleктичною мінливістю, проте відмовляється вмещувати себе в історію. Справжня глобальна культура плінна, повсюдна, безформна й історично неглибока, вона позбавлена будь-якого відчуття розвитку поза виконуваним теперішнім і ворожа до ідеї коренів» [4, с. 40].

Людство як наймасштабніша соціальна спільнота, сукупність величезної кількості індивідів, кожний із яких у свою чергу є носієм культурних цінностей, норм, символів тощо, не може бути суб'єктом, носієм ідентичності штучної «глобальної культури», оскільки воно з давніх часів виступає суб'єктом *світової культури*. А світова культура традиційно сприймається як поєднання різнорідних одиниць, інтегральне динамічне утворення, культурний мегаконгломерат. Суб'єктом штучної глобальної псевдокультури є не людство, а скоріше проста сукупність усіх споживачів культурної продукції світу, *сукупність культурних серферів*, що являє собою гігантський «людський мурашник», або, якщо скоротити, – «людишник». Тобто зовсім не людство, а такий собі величезний «людишник» може виступати символічним суб'єктом глобалізованої культури та глобалізованої свідомості.

При цьому виникає важливе питання: чому люди прагнуть саме такої «культури»? Чим вона приваблює та чому багатьох відштовхує?

Відповідей може бути багато. Е. Сміт, наприклад, пропонує такий варіант: люди «чекають і бояться її приходу через швидкий поступ <...> великих утворень, величезних транснаціональних компаній, систем масових комунікацій і супутньої культури масового споживачтва» [4, с. 40].

Для того щоб нова глобальна псевдокультура стала привабливою для окремої особистості, світовим кураторам глобалізації необхідно похитнути її систему цінностей, релігійні, моральні, естетичні орієнтири, норми, що укорінені в культурній традиції багатьох поколінь. Отже, саме девіанти створюють найбільш сприятливе середовище для насаджування «глобальної культури».

У сучасному світовому «суспільстві ризику» ми спостерігаємо процес поглиблення індивідуалізації, причиною якого є страх індивіда перед посиленням загрозливих тенденцій, нових масштабних непередбачуваних подій та ризиків. Людина відчуває свою слабкість і незахищеність, водночас розчаровується в ефективності дій інститутів громадянського суспільства, відмежовується від проблем влади. У результаті посилюється пошук нової ідентичності на основі конструювання власних смислів і ціннісних орієнтацій, виходячи з індивідуального досвіду й реконструкції соціальних та особистих взаємовідносин, стилю й образу життя.

На цьому тлі відбувається певна «переоцінка цінностей»: у будь-які кризові періоди, у тому числі й нині, деякі прояви девіантності, що традиційно трактувались як наслідки соціальної дезінтеграції, соціального неуспіху тощо, набувають нового змісту та символічного звучання; вони символізують опозиційність, навіть антропологізацію й гуманізацію соціальних відносин, поворот до особистості та її актуальних екзистенціальних проблем і запитів.

Девіантна поведінка як соціальний і соціокультурний феномен завжди тісно пов'язана із соціокультурними тенденціями часу, епохи. Широка поширеність девіацій кидає виклик суспільству загалом та багатьом «слухняним» членам соціуму, а часто навіть вимагає перегляду суспільних цінностей і норм. Девіантні й делінквентні прояви виявляють свою потужність тому, що численні соціальні інститути є недостатньо гнучкими, неспроможними швидко зрозуміти сутність нових девіацій і виробити свою адекватну стратегію щодо них. Феномен девіантності є породженням дисонансу культур, інституціоналізується та підтримується цим явищем. У результаті девіантність набуває всіх рис культурного феномена [5, с. 142–143].

Проблеми девіантної поведінки прямо пов'язані з проблемою соціального контролю.

Глобалізація соціального контролю над девіантністю є реакцією світової спільноти на глобальне поширення девіантних проявів. Вона проявляється в таких моментах: діяльності Інтерполу; прийнятті міжнародно-правових актів, спрямованих на боротьбу з організованою злочинністю; посиленні заходів із боротьби з міжнародним тероризмом, об'єднанні зусиль багатьох країн у цьому напрямі (особливо після подій 11 вересня 2001 р. в США); заходах, спрямованих на створення міжнародно-правової регламентації умов утримання засуджених у тюрмах і виправних колоніях (зокрема, прийняття Мінімальних стандартних правил поводження з утриманими); поширенні практики «поновлювальної» та ювенальної юстиції; тенденції відмови в багатьох державах світу від смертної кари; набутті популярності практикою «community policing» (партнерських відносин між поліцією та місцевою громадою).

Сучасний кримінолог В. Лунеев, зазначаючи, що глобалізація є неминучою, виокремлює такі тенденції глобальної девіантності початку XXI століття: 1) проблема зайнятості та рівня життя: найближчим часом у світі лише 20% населення будуть необхідні як працівники на виробництві та у сфері обслуговування; інші 80% стануть фактично «зайвими», виключеними із життя, що штовхатиме багатьох із них на злочинні й антисоціальні дії; 2) проблема фінансових ринків: за висновками експертів, близько 80% фінансового капіталу не має матеріального забезпечення, тому фінансові кризи повинні дедалі частіше турбувати слабкі в економічному плані країни («країни-периферії» та «напівпериферії», користуючись термінами І. Валлерстайна); 3) істотне зниження контролю національних урядів над соціальними процесами в суспільствах, у тому числі контролю у сфері поширення злочинності та інших девіантних проявів [6, с. 121].

Існує також протилежний, оптимістичний погляд на культурну глобалізацію та її вплив на свідомість і поведінку особистості. Так, автори масштабних соціологічних проєктів World Values Survey (WVS) і European Values Survey (EVS), що включають аналіз даних соціопитуваних 1981–2001 рр. у 81 країні, у яких проживає 85% населення планети, роблять висновок, що глобалізаційні процеси не здатні відчутно вплинути на ієрархію цінностей окремих індивідів і соціальних спільнот, що «незважаючи на глобалізацію, світ не стає одноманітним, а вплив культурних традицій нікуди не зникає. Навпаки, високий рівень людського розвитку є результатом тенденції, що з'явилась порівняно нещодавно: поки що вона обмежується постіндустріальними суспільствами, а в країнах, що розвиваються, починає проявлятися завдяки стійкому економічному зростанню»; у країнах із низьким рівнем життя, до яких на-

лежать більшість пострадянських республік, «тенденція до підвищення рівня особистої незалежності й розширення свободи вибору є досить слабкою»; у цих суспільствах (до них належить також Україна) «переважаючи ціннісні системи досі сильно обмежують можливості для самовираження» [7, с. 14].

Проте висновки цих масштабних проєктів дають нам можливість простежити динаміку зміни ціннісних орієнтацій не в XXI столітті, а в кінці минулого століття; крім того, вони зорієнтовані на порівняльний аналіз суспільств із різним рівнем соціально-економічного розвитку, а не на аналіз змін у ціннісних орієнтаціях окремих індивідів та мікрогруп тих суспільств, які більш відчутно зазнали впливу глобалізаційних тенденцій (це насамперед «країни ядра»). Навіть у високорозвинених країнах вплив глобалізації на культурний розвиток стане яскраво помітним лише через 20–30 років. На прикладі країн пострадянського простору добре видно, як розпад традиційних цінностей, який спостерігався в 1990-х рр. і на початку XXI століття, впливає на зростання кількості злочинів, інших девіацій. Закономірно виникає питання: чи не стане глобальний розпад культури в масштабах світу в першій половині XXI століття повторенням негативних наслідків пострадянської культурної трансформації?

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, на відміну від інтегративних процесів у світовій культурі, що цілком закономірно розгортаються в напрямі діалогізму як планетарний «полілог культур», глобалізація, на нашу думку та за висновками багатьох учених, є процесом уніфікації, стандартизації, розмивання культурних цінностей (як національного, так і світового масштабу). Негативний вплив глобалізації на особистість визначається насамперед у спробі підміни символів кодами масової культури, а ієрархії ціннос-

тей – системою спрощених стереотипів. Така тенденція призводить до поширення девіантних проявів у світовому масштабі.

На наше переконання, наразі існує необхідність більш глибокого міждисциплінарного дослідження феномена глобальної девіантності. Перспективним у цьому напрямі можна вважати, зокрема, порівняльний аналіз динаміки окремих видів девіантних проявів у країнах «світового ядра», «периферії» та «напівпериферії», що передбачає широкий аналіз статистичних показників, опитувань і контент-аналіз повідомлень, присвячених проблемам злочинності, проституції, тероризму тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гилинский Я. Глобализация и девиантность в России / Я. Гилинский // Глобализация в российском обществе / под ред. И. Елисеева. – СПб. : Нестор-История, 2008. – С. 399–508.
2. Appadurai A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* / A. Appadurai. – Minneapolis; London : Univ. of Minnesota Press, 1996. – 250 p.
3. Smith A. *Towards a Global Culture?* / A. Smith // *Global Culture* by M. Featherstone. – London, 1990. – P. 170–183.
4. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху : [монографія] / Е. Сміт ; пер. з англ. М. Климчука, Т. Цимбал. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
5. Шаповал И. Девиантное поведение как аккультурация личности / И. Шаповал // *Альманах современной науки и образования*. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 9(87). – С. 142–146.
6. Лунеев В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В. Лунеев. – 2-е изд. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 160 с.
7. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель ; пер. с англ. М. Коробочкина. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.